

Lassú agónia, elvektől nagyon szabadon

A hanyatló SZDSZ sztorija a szószegések rendszerré válásának a története · Már csak a parlamenti képviselő megőrzése a cél

■ GRÖH GÁSPAR

A ki az elmúlt tizenkét évben egy kicsit is figyelt arra, hogy az SZDSZ milyen elveket hirdet, milyen normákat fogalmaz meg és milyen politikát gyakorol, az pontosan tudhatja, hogy e párt számára mit jelent a szabadelvűség: az elvek napi változtatásának szabadságát. Az SZDSZ mindig ezt a modellt valószínűsítta meg. Csak a tetszetős elvektől látászavarban szenvedő hívei nem vették ezt észre. Érthetően jölessen hinni abban, amit egy totális jelenlétű, folyamatos médiakampány súlykolt: hogy az emberi méltóság védelméért ez a párt már a pártállamban megkezdte, s félelem nélkül, cselekvő idealizmussal harcolt mindannyiunk jogaiért. Ha viszont valaki nem vakhítu SZDSZ-es, mást gondol erről.

Kedvetben volt: az érett Kádár-kor, nagyjából a hetvenes évek eleje. Az államrezon legfőbb problémája a szocialista bürokratizmus klasszikus kérdése lett: miként lehet úgy változtatni a dolgok menetén, hogy minden a régióban maradjon? Mindez erősen hatott azokra az ifjú értelmiségiekre, akik vigyázó szemüket már 1968-ban inkább Párizsra, mint Prágára vetették. Az ifjú értelmiség egy részének nem tetszett a művi úton előállított lumpenpolgárság, a közléspolitikai, a szocialista realizmus hivatalos kánonja. A nyíltan nem megjeleníthető ellenzéki megálta a maga közösségformáló feladatait. Volt táncmozgalmak, Erdély hátszások felfedezése.

A pártállam hivatalosságának ideológiáját tüntető autonómiával túlléghető ifjak akciójában azok jeleskedtek, akik – mint utóbb kiderült – később magukat tekintették demokratikus ellenzéknek. Akkor ugyan nem a diktatúrával, hanem a „nemzeti” ellenzéki szemben határozták meg politikai identitásukat. A hatóságok azonban a balszéli ellenzéki sem szívték, s e mozgalmakat fől számolták. A nem baloldali ellenzéki sem jutott abba a helyzetbe, hogy tüntetést szervezhessen. A március 15-i összejövés spontán jelenségként jött létre, s a rendfenntartók is öletszerűen gyűjtöttek be és ítélték el elrettentés céljából néhányat közülük. A balos ellenállók és a hatalom viszonya más volt. Az elhárítás számára a baloldali elhajló ifjak „az ő kutyájuk kölykeinek” számítottak, messzebbre mehettek. Mértékadó személyiségek háta mögött gyakorlatilag minden esetben ott volt valami hatalmi kapcsolat: exvós, belügyes, ezekkel egyenrangúan megbízható külkeres stb. hátter. Nekik eszébe jutott, hogy a III/III-asokkal tárgyalni is lehet... Sokan emlékezhetnek még arra botrányra, amelyet Csúka István robbantott ki Demszky Gábor állítólagos besúgóijának ajánlásáról írt cikkével. A Demszky-féle kapcsolatkeresési kísérlet szimbolikusan (tehát függetlenül attól, hogy besúgásnak minősíthető-e) azt jelentette, hogy a jelentkező demonstrálja hűségét, elfogadja a hatalmi status quót, a hatalom oldalához tartozónak deklarálja magát. Demszky ezt tette, nem ügynök akart lenni.

Bevezetés az állami szamizdatba

A nyolcvanas években egyre intenzívebb szamizdatirodalom alakult ki, ebbe nemcsak a legendák, sőt kultusz övezte Beszélő tartozott bele, hanem minden cenzúrázatlan írás közreadása, terjesztése is. Így például a Nyugaton megjelent művek jártak kézről kézre gépiratos másolatok formájában, esetleg – bár olykor gyanút ébresztő módon – stencillezve, aztán lassanként megjelentek a fénymásolatok. Az illegális Beszélő kuriózumnak számított, bár szövegei többnyire nem hatoltak mélyebbre, mint a szokványos értelmiségi ellenzék szóbelisége. Megjelenésével egyidejűleg jelentős mértékben táult a legális kiadók mozgásteré is. Utólag fölvehető a kérdés: vajon nem eleve a cenzúra mérséklésének politikája működött-e akkor, amikor kialakult a nyilvánosság kétlépcsős szerkezete, a közfoglalmú és az elvben nem terjeszthető kiadványok rendszere? Erről éppen Eörsi István és éppen a Beszélőben elmélkedett, rögzítve a tény, hogy létezik állami szamizdat is (a „csak belső használatra” kitéllel a hatalmi körök informálását célzó kiadványokat tekintette annak).

Ez a párhuzamosság érthetővé teszi, hogy az erre szakosított szervek miért nem számolták föl az autonóm módon működő szamizdatkiadást, amire bizonyosan képesek voltak. De akkor nem jelenhet meg az a mind gyakrabban emlegetett tétel arról, hogy a rendszerváltás az MSZMP reformjainak műve. Ennek alapján nem sok kétségünk lehet afelől, hogy az akkori „függetlenek”, „disszidensek”, a „demokratikus ellenzék” tagjai lényegében az MSZMP egyik politikai csoportjának védnökségével dolgoztak.

A szereposztás világos: a Nyugatnak szüksége volt a honi ellenzékire, hogy nyomást gyakorol-

jon. A honi pártvezetés az ellenzékiekkel demonstrálta nyitottságát, s ezzel kedvező feltételeket teremtett a maga (nyugati) kapcsolatainak erősítéséhez, sőt jól jöttek az ellenzékiek a Moszkvával folytatott alkudozásokhoz is. (Föl lehetett mutatni, hogy milyen nehéz körülmények között kell egyensúlyoznia az állampárt politikusainak.) Vagyis az illegális pártosztól áthatott, a bátor ellenállók szerepében mutatkozó ellenzéki szerveződések lát-szólag lélegzetelállító produkciója kettős biztonsági háló fölött került bemutatásra.

De volt még egy harmadik biztonsági elem is. A szamizdatosok kirakatembere, a lakásán nyilvános „szamizdatbutikot” fenntartó Rajk László neve: az ebből adódó immunitás biztos védelmet kínált. Ebből következett az illegális sajátos módja. A sokszorosítás konspiratív játéka a forgalmazás féllegális formájával egészült ki, hiszen minden kiadványon szerepelt a Rajk-butik pontos címe. Azt máig nem tudhatjuk, hogy a nyilvános titkosság – mint szervezeti megoldás – melyik oldal érdekeit szolgálta hatékonyabban.

Központilag szabadalmaztatott illegálisok

Bizonytalanságerzetünket fokozza, hogy az ellenzékiesség e kirakatembereinek szinte kivétel nélkül volt családi jellegű, magas párt- vagy belügyi kapcsolatok (Rajkon kívül Haraszti, Eörsi, Pető, Kis János stb.). Az is tény, hogy némi rendőri zaklatástól eltekintve (amennyi ellenzékiességük hitelesítéséhez elengedhetetlen volt), komoly szankciókat nem kellett elszenvedniük, többnyire még ültelüket is megtarthatták, s nem sújtotta őket teljes publikációs tilalom sem. Sőt a köztudottan e kapcsolati körhöz tartozók többsége kényelmes és komoly presztízsű értelmiségi állásokat töltött be (akadémiai intézetek, minisztériumi háttérintézmények, szerkesztőségek).

Az értelmiségi szalonellenállás nem nyugtalanította a hatalmi köröket. Ideológiailag sem tartottak tőle, mert zártkörű elitizmusa, individualizmusa nem volt alkalmas e kör ellenkezésének tömegesedésére. Súlyosabb fenyegetés volt az a visszafogott, de határozott és tömeges „ellenzékiesség”, amely nyilvános, mindenki számára hozzáférhető fórumokon, különböző témákhoz illeszkedve (környezetvédelem, kisebbségek védelme, egyes sarkalatos, sokáig érinthetetlen történelmi kérdések stb.) a közölhetőség határait szinte milliméterenként tágitva, több-kevesebb nyíltsággal a rendszer egészének legalitását vonta kétségbe, s egyre növekvő mértéke eleve kizárta, hogy szorosan ellenőrizhető legyen.

A két megközelítési mód alapvetően különbözött. Egyikük az egyéni szabadságjogok megsértésének, valamint védelmének kérdésére koncentrált, s jogi, illetve intellektuális problémaként élte meg a rendszerrel való konfliktusát. A másik közösségi-társadalmi összefüggésben, nemzeti, regionális, kollektív megnyomorítottságra keresett orvoslást, és átfogó, bár nem szűkszerűen radikális változások által várta a mind mélyebbnek látott válság megoldását.

A változás hívei az MSZMP-n belül is fölkelhettek voltak: a pártállam technokratái, pragmatikusai, a hatalmi körök fontos személyiségei, akik a leghamarabb és a legbiztosabb forrásokból – gondoljunk az „állami szamizdatokra”! – jutottak azokhoz az információkhoz, amelyek birtokában a rendszer közeli összemomlása biztosra vehető volt. Az ő reformizmuknak, nyitásuknak motivációjában alapvető szerepet kapott a hatalmuk megőrzése, konvertálására irányuló szándék.

Az egyik oldal a maga szabadságát, boldogulását, érdekvédelmét, önkéntesítését várta az átalakulástól, a másik a nemzet, a társadalom, a közösség egészének biztosított esélyegyenlőséget, a történelem formálta magyar műhely működésének szabadválasztását stb. óhajtották. A kétféle gondolkodásmód elválasztására s ezzel a rendszerre eleni egység ellehetetlenítésére a hatalom alkalmasnak látta a népi-urbánus ellentét sajátos felélesztését. Az egyre letagadhatatlanabb válság a társadalom és a „rendszer” közötti ellentétet egyre láthatóbbá tette. Nemcsak az volt a hatalom elemi érdeke, hogy megakadályozza az ellene alakuló mozgalmak közötti összefogást, hanem az is, hogy diszkreditálja azokat a törekvéseket, amelyek mögött nem ő maga állt. Az individualista-liberális-(nagy)polgári és a nemzeti-közösségi-konzervatív jellegű ellenzéki csoportok különbözőségét sikerült zsidó-nem zsidó ellentété maszkírozni. Így a feldolgozandó ellentétek egy olyan argumentációs, kommunikációs mezőre kerültek, amelyen szükségzerűen torzulnak, szalonképtelenné válnak. Hogy ez milyen politikai erők számára előny, az vélhetően nem kíván magyarázatot...

A pártállam szétesésének folyamata 1988–89-ben drámai módon felgyorsult. A hatalmi körök megosztottsága is manifesztálódott, láthatóan elkülönült a konvertálható tudással nem rendelkező, a még csak formálódó új berendezkedésbe nem illeszthető, ahhoz adaptálódni nem is akaró és egy ideológiátlan, technokrata, pragmatikus csoport. Ez utóbbi szocializációja, kapcsolatrendszere, szellemi és kapcsolati tőkéje nem állt távol az „államilag szabadalmazott illegálisok” körétől.

Nincs harmadik pólus

A változások gyorsulása idején egyre bizonyosabb lett, hogy a demokratikus választások elsőprik a korábbi hatalmi rendszert és örököseit. A hatalmi manipulációk, a különbözőségük és ellentéteik ellenére is együtt mozgó ellenzéken belül természet-szerűleg fölerősödött a verseny. A tét már nem a hatalom leváltása, hanem a változások utáni dominancia lett. A párttá alakult mozgalmak harca a pártállam visszavonulásának pillanatában fölerősödött, s a kifelé mutatott egység nyíltan véget ért. A pártállam megroppanásával a korábban az ellenzékiesség fogalmát kizárólagos joggal megtestesítő csoportból kinőtt SZDSZ elvesztette meghatározó szerepét, és a konzervatív-nemzeti liberális, mér-sékelt MDF erősödött meg. 1989 őszére már az is látható volt, hogy az SZDSZ verbális antikommunizmusa ellenére a pártállamot belülről-fölülről bontogató sajtóval (mint kiderült, máig tartó) stratégiai szövetségi viszonyt alakított ki, amelynek alapját a korábban már említett szociokulturális, családi stb. kapcsolatok határozták meg.

Az első demokratikus választások eredményeként az MDF vezette koalíció került hatalomra. Az SZDSZ-ből nem lett kormányzó párt, az MSZP politikai karanténba került, de önmagát hibernálva arra törekedett, hogy a külső-belső csönd teremtsen cezúrát közte és az egykori MSZMP között. Ez a hallgatás az SZDSZ számára is megteremtette azt a lehetőséget, hogy közelítsen az átmenetileg élesen támadott párthoz. A folyamat elfedésének szándéka is közrejátszott abban, hogy a média a Fideszt favorizálta. Az SZDSZ (részben a Fidesz felső vezetői körében vele szimpatizáló csoport befolyására építve) a maga szatellit szervezetének tekintette ezt a pártot, s úgy vélte, annak a múlt bűneiben való nyilvánvaló ártatlansága fölhasználható a jobbközép koalíció kompromittálására indított akción.

A liberális és a szocialista baloldaliság együttműködése a korábbi három alternatívát (jobbközép, liberális, szocialista) fölvető politikai rendszert kétpólusúvá tette. Tévedés volna azt hinni, hogy kizárólag a közös ellenfél (a jobbközép koalíció) legyőzésére irányuló szándék hozta össze őket. Világossá vált, hogy politikai elképzeléseikben és értékrendjükben is közel állnak egymáshoz, és ugyanaz a gazdasági-hatalmi csoport áll mögöttük. A maguk álláspontját a negatív propaganda eszközeivel fogalmazták meg. Alapját nem a kormányoldal valósága, hanem az arról maguk rajzolta karikatúra jelentette. Vagyis: a jobbközép a múltat restaurálja (kereszténykorszak, antiszemitizmus, horthysta restauráció, szélsőjobb kapcsolatok, szociális érzéketlenség, nacionalizmus, rejtett irredentizmus stb.).

E vádak terjesztésében érvényesült a szocialista-liberális együttműködés totális médiahatalma, amelynek megtörésére a kormányalakítás sem jogi, sem anyagi, sem szellemi eszközei nem voltak. (Mivel nem szállt be a Demokratikus Chartába, meg is indult a Fidesz kicsinálása). Az 1994-es választásokhoz közeledve mind világosabb lett az MSZP-SZDSZ együttműködés. A közvéleményben még élt az antikommunista SZDSZ mítosza, amiként a Fidesz liberális főpárt képe sem változott meg. Ezért a közvélemény számára is logikusnak tűnt a két párt választási együttműködési megállapodása, amely azt a látszatot is keltette, hogy még létezik a harmadik pólus.

Csapda lett a kormányzati szerep

Az 1994-es választási eredmények csak részben alakultak az SZDSZ vágyainak megfelelően. A jobbközép erők vereségének hasznélvezője az abszolút többséget szerző MSZP lett. Az SZDSZ-re a szocialisták több okból is szükségük volt. Kifelé ahhoz, hogy kormányuk ne egy legyen a régió posztkommunista kabinetjei közül. Fontos szempont volt az is, hogy az elkülönült érdekű, de az SZDSZ-szel szimpatizáló média is semlegesíthető ezzel a megoldással. De az MSZP-n belül a leginkább talán a liberális gazdaságpolitikát, sokkterápiát óhajto, Bekesi László elképzeléseit támogató, monetarista lobbinak volt szüksége az SZDSZ-re. És jól jött a koalíció a nyugati típusú szociálde-

moক্রácia felé mozdulást az MSZP baloldali örökségének a mozgékony, SZDSZ-es liberalizmusával való szintéziséből remélő körnek is. Mindegyik elképzelés taktikai jellegű, s valamennyi az SZDSZ fölhasználását, eszközként való kezelését feltételezi, s nem szán a liberális pártnak tényleges, partneri szerepet. A koalíciónak ez a modellje tehát nem jelentett alapvető újdonságot, s tartalmi előképei természetessé tették létrejöttét, amire az SZDSZ-nek a választásokon elszenvedett veresége leplezése miatt is szüksége volt. Az SZDSZ vezetői számára a siker látszatáért, a kormányba kerülésért elfogadható az a korábban hirdetett elvek elárulása volt. Hogy ez nem okozott a párt vezetői körében látványos konfrontációt, az bizonyítja: a jelszavakat nem meggyőződés, nem értékrend, hanem a hatalomszerzés szándéka diktálta. Ha Horn a kormányfő, nem lesz koalíció – jelentette ki az SZDSZ elnöke. Horn kormányfő lett, s az SZDSZ meg koalíciós partner: vagyis eleve vert pozícióból startolt. Hiába volt tehát a gigantikus terjedelmű koalíciós megállapodás, hiába hoztak létre Koalíciós Egyeztető Tanácsot, a lényeg az MSZP erőfölénye volt. A „koalíciós megállapodás nem dogma” – jelentette ki Horn Gyula, és tette, amit jónak látott.

Ez kiszolgáltatta, megalázó helyzetbe sodorta a látszólag céljához ért pártot. A korábban még leplezhető szószegések rendszerré válása nyilvánvaló lett. Paradox módon a kormányzati szerep bizonnyította a párt erőtlenségét. Tiltakozásai ellenére koalíciós partnere legtöbb ultimátumát, úgymond a koalíció fennmaradása érdekében, elfogadta. (Ilyen volt a gazdasági csúcsmisztérium létrejöttének, illetve a miniszterelnök-helyettesi funkció létrehozásának megakadályozása.)

Politikai elemzők 1994-ben azt feltételezték, hogy a koalíció nem fog kitartani a ciklus végéig: az SZDSZ röviddel az új választások előtt kiszáll. Ez nem történt meg, döntően az erőviszonyok ezt nem tették lehetővé. Amíg az MSZP-nek állt a zászló, azért Amikor a hatályos kormányonál sikere a ciklus végéhez közeledve egyre bizonytalanabb lett, akkor ugyancsak elképzelhetetlenné vált a leszakadás manővere.

Szakadék az elvek és a gyakorlat között

Az SZDSZ-nek egyetlen reménye maradt pozíciója átmentésére: az MSZP melletti kitartás. Ez sem segített azonban rajta, 1998-ban már egy arcukat veszített, hiteltelen, erőfölmutatni nem képes párt szenvedett ismét vereséget. Az SZDSZ számára a továbbiakban nem a kormányzati szerep, hanem a parlamenti képviselő megőrzése a tét.

Az SZDSZ 1998 után, ismét ellenzékbe kerülve, szembekeült azzal a csapdával, amelynek létrehozásában döntő szerepe volt. 1994-ig a (nemzeti) liberális gondolkodást is magába foglaló jobbközép ellenében fogalmazta meg politikai identitását, amit az 1994–98-as kormányzás keretében a szocialista párttal való stratégiai együttműködés során még határozottabbá tett. Politizálásának meghatározó tartalma a kormány agresszív támadása volt: ahol akár irthon, akár külföldön kínos szituációk voltak teremthetők, azonnal fölleppt.

A doktrínerség és az elvtelen pragmatizmus pólusai között az SZDSZ nem keres köztes megoldásokat. Az egyensúlyt a két szélsőség együttes megjelenítésével véli megvalósíthatónak, s nem érti, miért válik hiteltelenné. Láthattuk: az SZDSZ politizálásában elveinek alkalmanként látványos fölfüggesztése nem eseti jellegű. Ezzel nemcsak politikai súlyából vesz (ezt ugyan a média tematizálásában viszonylag sikeresen őrizi), hanem mítosza is hanyatlak. A párt politikai visszaszorulása nemcsak a magyar választási rendszer sajátosságaiából következik, nemcsak a hasonló oldalon álló nagyobb párt dominanciája miatti zsugorodás. Nem is csak arról van szó, hogy a szabadságjogok biztosítása, a törvényesség, a jogállam megszilárdulása után az ezekért folyó harc, különösen hisztérikált formájában, okafogyottá válik. E jogok ki-terjesztése egy konszolidált demokráciában extrémítások törvényesítését, deviáns kisebbségek jogainak alkalmasint a többség rovására való biztosítását jelentené. E törekvések a társadalom nagyobb része számára nemcsak idegenek, de viszolyogtatók is.

A párt tömegbefolyásának elvesztésében strukturális okok és a gyakorlati politizálásban elkövetett hibák mellett az elvek és a gyakorlat távolkerülése játszott döntő szerepet. Az SZDSZ nem tudta elrejtetni a jelszavak és a rájuk épülő politizálás ket-tősségét, s bár a pártot támogató értelmiségi csoport tekintélye, reklámértéke ma is jelentős, egyre kisebb azoknak a körre, akik számára az SZDSZ még hiteles maradt.

A szerző kritikus, irodalomtörténész